

UDK 27-246

27-234"18/19"=163.42

81`373.231

<https://doi.org/10.53745/bs.95.2.1>

Primljeno: 26. 2. 2025.

Prihvaćeno: 18. 4. 2025.

Prethodno priopćenje

Prijevod imena osoba Novog zavjeta*

Translating Proper Names in the New Testament

Silvana Fužinato

Sažetak

U sklopu znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta* rad se bavi pitanjem prijeвода imena osoba u Novom zavjetu. Uspoređujući hrvatske novozavjetne prijevode (Šarić, Katančić, Duda i Fućak, Gusić i Rupčić), uočavaju se različiti pristupi, metodologija i načela prevođenja. Rad ne donosi jedan pristup, ne predlaže ujednačenu metodologiju i ne određuje jasna načela prevođenja, niti određuje izvorni tekst kojim su se autori služili pri izradi prijevoda. U skladu s ciljevima projekta u radu se donose ključni statistički podatci o uporabi i učestalosti novozavjetnih vlastitih imena te se ukazuje na neke poteškoće i otvorena pitanja njihova prijevoda kao što su neujednačena transliteracija, ispravci imena (npr. Mt 1,710), prijevod istovjetnih oblika imena koje nosi više osoba (npr. Ana, Jakov, Josip), prijevod različitih oblika imena koje nosi ista osoba (npr. Lk 1,2741), pitanje prevođenja imena ili njegova izvođenja iz izvornog oblika (npr. Dj 9,36a) i poteškoća pri određivanju vlastitih imena u nominativu jednine (npr. 2 Tim 4,13; Dj 6,5).

Ključne riječi: Novi zavjet, hrvatski prijevodi imena, novozavjetna vlastita imena, prijevodi vlastitih imena

Abstract

As part of the scientific-research project *Exegetical Instrumentation of the New Testament*, the paper addresses the issue of the translation of proper names in the New Testament. Comparing Croatian New Testament translations (Šarić, Katančić, Duda and Fućak, Gusić and Rupčić), different approaches, methodology and translation principles can be observed. The paper does not adopt a single approach, does not propose a uniform methodology and does not define clear principles of translation, nor does it define the original text that the authors had used when they created the transla-

* Članak je napisan u sklopu četverogodišnjeg znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta* (EGZEGETINSTR), koji provodi Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a financiran je iz sredstava Hrvatske zaklade za znanost.

tion. In accordance with the objectives of the project, the paper presents the most significant statistical data on the use and frequency of the New Testament proper names and points out some difficulties and open questions in their translation, such as uneven transliteration, corrections of names (e.g. Mt 1:7,10), translation of identical forms of names borne by several people (e.g., Anne, Jacob, Joseph), translation of different forms of names held by the same person (e.g., Lk 1:27,41), the question of translating a name or deriving it from its original form (e.g., Acts 9:36a) and the difficulty of determining proper nouns in the nominative singular (e.g., 2 Tim 4:13; Acts 6:5).

Key words: New Testament, Croatian name translations, New Testament proper names, translations of proper names

Uvod

Prijevod imena osoba s jednoga jezika na drugi donosi niz poteškoća. Poteškoće su veće i pitanja složenija u prijevodu vlastitih imena koja pripadaju drukčijoj skupini jezika, lingvističkom ozračju i kulturi od one u kojima se prevode, kao što je to slučaj u prijevodu imena Starog zavjeta i Novog zavjeta na suvremene jezike (Gînsac 2011, 18). Predmet našeg istraživanja prijevod je imena osoba Novog zavjeta s grčkoga na hrvatski jezik. Naime, u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta*,¹ jedno od ključnih pitanja bilo je pitanje prijevoda imena osoba za koje se, pri usporedbi različitih hrvatskih prijevoda, uočavaju različiti pristupi, metodologije i načela prevođenja. Ovom radu nije svrha predložiti jedan pristup, ujednačenu metodologiju i jasno određena načela prevođenja, nego, raščlanjujući prijevođe imena osoba u različitim hrvatskim biblijskim prijevodima Novog zavjeta, ukazati na neke poteškoće i otvorena pitanja prijevoda pojedinih imena osoba Novog zavjeta. Pri izradbi novih hrvatskih prijevoda o takvim bi imenima valjalo iznaći najprikladnija rješenja, koja bi, vjerujemo, pridonijela boljem razumijevanju biblijskog teksta.

1. Statistički podatci o novozavjetnim imenima osoba

U Novom zavjetu susrećemo dvjesto devedeset i jedno muško te četrdeset i osam ženskih imena. Uz imena osoba Novi zavjet donosi i četrdesetšest imena naroda i njihovih pripadnika, četiri imena pripadnika vjerskih sljedba (pismoznanci, saduceji, farizeji i nikolaiti) te dva imena pripadnika političkih sljedba

¹ Detaljnije o projektu: <https://library.foi.hr/web/bib/index.php?type=main&item=870#0> (pristupljeno 1. II. 2025.).

(zeloti i herodovci). Valja pritom ukazati na činjenicu da od ukupno tristo devedeset i jednog imena, trideset i osam imena nose različite osobe. Naprimjer, ime Juda (Ιούδας) u Novom zavjetu označava identitet devetorice muškaraca. Riječ je o sljedećima: Jakovljevi sin (usp. Mt 1,2.3; 2,6; Lk 1,39; 3,33; Heb 7,14; 8,8; Otk 5,5; 7,5), osoba u Isusovu rodoslovlju (usp. Lk 3,30), izdajica Isusov (Iv 6,71; 12,4; 13,2.26.29; 18,2.3.5; Mt 10,4; 26,14.25.47; 27,3; Lk 6,16; 22,3.47.48; Mk 3,19; 14,10.43; Dj 1,16.25), »brat Isusov« (Mt 13,55; Mk 6,3), sin Jakovljevi i jedan od apostola (Iv 14,22; Lk 6,16; Dj 1,13), član jeruzalemske Crkve zvani Barsaba (Dj 15,22.27.32), kršćanin u Damasku (Dj 9,11), vođa pobunjenika (Dj 5,37) i autor poslanice (Jud 1,1). Nadalje, zanimljivo je da se čak sto osamdeset i pet imena u Novom zavjetu pojavljuju samo jedanput. Od toga dvadeset i osam ženskih i sto pedeset i sedam muških.

Osobno ime koje se, očekivano, najviše spominje je ime Ἰησοῦς. Riječ je o grčkom obliku hebrejskog/aramejskog *Yēšûaʿ* – »Jahve je pomoćnik« (Puig Tarrech 2010, 541). U Novom zavjetu devetsto trinaest puta ime Ἰησοῦς upotrijebljeno je za osobu Isusa iz Nazareta. Najviše ga donosi evanđelist Ivan: dvjesto trideset i osam puta, a zatim sinoptici: Matej sto četrdeset i jedan, Luka osamdeset i jedan, a Marko sedamdeset i četiri puta.

U još šest slučajeva ime Ἰησοῦς označava druge osobe. Tako po uzoru na oblik imena u *Septuaginti* u izvornom tekstu na grčkom jeziku (*Greek New Testament*) Dj 7,45 i Heb 4,8 ime Ἰησοῦς upotrebljavaju za Jošuu, sina Nunova, Mojsijeva nasljednika koji je vodio Izraelce u Kanaan. Neki tekstualni svjedoci (Θ f¹700* syr^{s.pal} Origenes) uzniku Barabi u Mt 27,16.17 daju dvostruko ime *Isus Baraba* (Ἰησοῦς Βαραββᾶς). Također u Isusovu rodoslovlju (Lk 3,29) ime Ἰησοῦς upotrijebljeno je za Eliezerova sina. U Kol 4,11 naveden je treći Pavlov suradnik Isus, zvani *Iust* (Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰουστός). Dj 13,6 pripovijedaju o Židovu vračaru imenom *Barjesu* (Βαρῖησοῦς) (Schneider 2004, 1720).

Ime Ἰησοῦς, koje u navedenim tekstovima označava četiri različite osobe, hrvatski prijevodi Novog zavjeta, koje raščlanjujemo u ovom istraživanju, različito prevode. Tako u Dj 7,45 i Heb 4,8 ime Ἰησοῦς Duda i Fućak, Šarić i Rupčić prevode imenom *Jošua*. U Katančićevu prijevodu Dj 7,45 nalazimo ime *Jesus*, a u Heb 4,8 *Isus*. Gusić u Dj 7,45 ime Ἰησοῦς prevodi *Jozua*, a u Heb 4,8 *Jezuš*. S obzirom na uznika Barabu u Mt 27,16.17, svi hrvatski prijevodi donose samo ime *Baraba*. U Isusovu rodoslovlju (Lk 3,29) Duda i Fućak, Šarić i Rupčić Ἰησοῦς također prevode imenom *Jošua*. U Katančićevu prijevodu nalazimo ime *Jesus*: »Koi bih Jesusa, koi bih Eliezera, koi bih Jorima, koi bih Matata, koi bih Levia«, a u Gusićevu ime *Jezu*: »Koj bil je Jezuev, koj bil je Eliezerv, koj bil je Jerimov, koj bil je Matatov, koj bil je Levijev«. S obzirom na Kol 4,11 zanimljivo je uočiti

ujednačenost u hrvatskim prijevodima. Svi navedeni autori hrvatskih novo-zavjetnih prijevoda ovdje se opredjeljuju za ime *Isus* (Rupčić, Duda i Fućak i Šarić), *Jesus* (Katančić) i *Jezuš* (Gusić). Jednako tako i u Dj 13,6 gdje βασιθεοῦς prevode imenom *Barjesu* (Duda i Fućak i Katančić), *Bar-Jesus* (Šarić i Rupčić), *Barjezu* (Gusić).

S obzirom na ime Ἰησοῦς potrebno je istaknuti da uz njega u devetnaest slučajeva (Dj 5x; Mk 4x; Iv 4x; Mt 3x; Lk 3x) nalazimo perifrastično ime *Nazarećanin* (Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος), koje autori upotrebljavaju zbog učestalosti imena Isus u onom okruženju, kako bi ga razlikovali od onih koji su nosili isto ime. Nadalje u sto trideset i devet slučajeva osobnom imenu Ἰησοῦς autori pridaju naziv Χριστός – *Krist*. Riječ je o grčkom prijevodu hebrejskog *māšîah* – »pomazanik« te se odnosi na eshatološkog nasljednika kralja Davida. Na taj način novozavjetni autori prikazuju povijesno podrijetlo Isusa iz Nazareta i mesijansko poslanje koje mu je pridala prva kršćanska zajednica. Kvalifikacija Χριστός pripisana Isusu, postat će središnja da će se upotrebljavati bez razlikovanja kao ime uz Ἰησοῦς (Puig Tarrech 2010, 541). Tako Ἰησοῦς Χριστός nalazimo u: Dj 9x; 1 Pt 8x; Rim 7x, Gal 5x; Fil 4x; 1 Kor 3x; Heb 3x; Otk 3x; Iv 2x; 2 Kor 2x; 1 Iv 2x; Jud 2x; Mt 1x; Ef 1x; 2 Tim 1x; Tit 1x; 2 Pt 1x; 2 Iv 1x, a Χριστός Ἰησοῦς u: Rim 12x; Fil 12x; Ef 10x; 1 Tim 10x; 2 Tim 10x; Gal 8x; 1 Kor 7x; Dj 4x; Flm 3x; Kol 3x; 1 Sol 2x; 2 Kor 1x i 1 Pt 1x.²

Nakon imena Ἰησοῦς u Novom zavjetu najviše se spominju imena Petra i Pavla. Tako se Πέτρος pojavljuje sto pedeset i šest puta: Dj 56x; Iv 34x; Mt 23x; Mk 20x; Lk 19x; Gal 2x; 1 Pt 1x; 2 Pt 1x (Pesch 2004, 918-926), a Παῦλος sto pedeset i osam: Dj 128x; 1 Kor 8x; Kol 3x; Flm 3x; 2 Kor 2x; Gal 2x; Ef 2x; 1 Sol 2x; 2 Sol 2x; Rim 1x; Fil 1x; 1 Tim 1x; 2 Tim 1x; Tit 1x; 2 Pt 1x (Popović 2016, 138).

2. Neka otvorena pitanja hrvatskih prijevoda Novog zavjeta

Uspoređujući Šarićev, Katančićev, Dudin i Fućakov, Gusićev i Rupčićev prijevod Novog zavjeta, ne ulazeći u vrlo složeno pitanje određivanja izvornoga grčkog teksta kojim su se služili, uočavaju se različiti pristupi i načela prevođenja. U nastavku donosimo neke od važnijih poteškoća prijevoda imena osoba,

² O prijevodu imenice κύριος, koju u Novom zavjetu susrećemo sedamsto sedamnaest puta u različitim značenjima: »Gospodin«, »gospodin«, »gospodar«, »vlasnik«, »vladar«, »car« i koju novozavjetni autori primjenjuju na Isusa u značenju starozavjetnog tetragrama YHWH više u: Mundhenk, Norm. 2010. Jesus is Lord: The Tetragrammaton in Bible translation. U: *The Bible Translator* 61/2: 55-63; Loewen, Jacob A. 1984. The names of God in the New Testament. U: *The Bible Translator* 35/2: 208-211.

nipošto ne namjeravajući pružiti jednoznačan i obvezujući odgovor na otvorena pitanja koja su u većini slučajeva prepuštena izboru i odluci prevoditelja, svrsi prijevoda i skupini čitatelja kojima je prijevod namijenjen. U nekim će slučajevima ipak biti iznesen vlastiti stav i prijedlog mogućih rješenja. No ona su dakako samo prijedlog i mišljenje bez obvezujuće snage za buduće prevoditelje.

2.1. Transliteracija

Prvo pitanje koje se nameće pri prevođenju Biblije pitanje je transliteracije, tj. trebaju li se prijevodi biblijskih vlastitih imena izvoditi izravno iz hebrejskih i grčkih oblika ili ih prilagoditi izgovoru jezika na koji se tekst prevodi? Nicholas A. Bailey, promišljajući o tom pitanju s kojim se suočava svaki prevoditelj, predlaže dva pristupa. U prvom pristupu potrebno je točno definirati pravila transliteracije i dosljedno ih primjenjivati, pri čemu je svakom suglasniku i samoglasniku hebrejskog i grčkog alfabeta dodijeljena istovrijednica na jeziku na kojem se prevodi (Bailey 2007, 7). David J. Clark taj pristup definira kao pristup »utemeljen na pismu izvornog jezika« (Clark 1995, 346). Drugi pristup uključivao bi prilagodljiviji sustav koji bi prijevod prilagodio izgovoru jezika na koji se prevodi. Riječ je o fonološkom pristupu, koji Clark opisuje kao pristup utemeljen na izgovoru (Clark 1995, 346). S obzirom na hrvatske novozavjetne prijevode teško je utvrditi točan pristup svakog pojedinog prevoditelja. Ipak, čini se da autori vlastita imena nisu transkribirali s izvornoga grčkog oblika prema točno određenim pravilima transliteracije, nego su prilagođena izgovoru hrvatskog jezika ili su izvedena iz njihova hebrejskog oblika. No u nekim se slučajevima uočava prijevod blizak latinskom obliku imena.

2.1.1. Neujednačena transliteracija oštrog haka (‘)

U hrvatskim prijevodima Gal 4,24 ime Ἀγάς susrećemo u tri oblika: *Agara*, *Hagara* i *Agar* za razliku od imena Ἀβελ, koje je u svim prijevodima Mt 23,35 prevedeno imenom *Abel*. Duda i Fućak i Šarić vlastito ime Ἀγάς u Gal 4,24 izvode iz hebrejskog oblika אָהָדָה i transliteriraju oštri hak u grčkom obliku imena: *Hagara*, dok Rupčić, Katančić i Gusić ispuštaju glas »h«, slijedeći, možda, u ovom slučaju latinski prijevod: *Agar*.³ S obzirom na ime *Abel* u svim

³ Vulgata Clementina: »quae sunt per allegoriam dicta. Haec enim sunt duo testamenta: unum quidem in monte Sina in servitute generans, quae est **Agar**« (Gal 4,24).

prijevodima Mt 23,35 glas »h« je ispušten (hebr. הָהִל i grč. Ἀβελ) te možemo zaključiti da je u tom slučaju prijevod prilagođen uvriježenom izgovoru u hrvatskom jeziku.⁴ U slučaju prijevoda imena Ἀγάρ bilo bi uputno primijeniti pristup utemeljen na pismu izvornog hebrejskog jezika, dok je u prijevodu imena Ἀβελ dobro primijenjen fonološki pristup utemeljen na izgovoru u hrvatskom jeziku.

Tablica 1. *Gal 4,24 i Mt 23,35⁵*

GNT ⁶	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusić	Rupčić
ἡτινὰ ἐστὶν ἀλληγορούμενα· αὐταὶ γὰρ εἰσὶν δύο διαθήκαι, μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ εἰς δουλείαν γεννώσα, ἥτις ἐστὶν Ἀγάρ.	A to je u slici rečeno, jer to su dva saveza: jedan od Sinajske gore koji rađa za robovanje, i to je Hagara .	Kojasu po prilici rečena. Ovobosu dvi oporuke. Jedna istom na gori Sine, na službenost radjajuća: kojaje Agar .	To je slika. Doista, te žene dva su Saveza: jedan s brda Sinaja, koji rađa za ropstvo – to je Hagara .	Koja po prilici rečena jesu. Ar ovi jesu dva Zakoni. Jednoga istina je, na gori Sinaj pod službu rodeća; koja je Agar .	To je rečeno slikovito. Jer, te žene znače dva Saveza; jedan potječe s Gore sinajske i rađa robove: to je Agara –
ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὧμάς πάντῃ αἵμα δικαίου ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἀβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.	Tako će doći na vas sva pravedna krv što je bila prolivena na zemlji, od krvi pravednoga Abela do krvi Zaharije, Barahijina sina, kojega ubiste među Hramom i žrtvenikom.	Da dojde sverhu vas svaka kerv pravedna, kojase prolih sverhu zemlje, od kervi Abela pravednog' tia do kervi Zakarie sina Barakie, kog'ste ubili med cerkvom i oltarom.	da tako na vas dođe sva pravedna krv, prolivena na zemlji od krvi Abela pravednoga pa do krvi Zaharije, sina Barahijina, kojega ubiste između Hrama i žrtvenika.	Da dojde zverhu vas sva kerv pravična, koja prelejana je na zemlju od kervi Abela pravičnoga, tia do kervi Zakarijaševe sina Barakiaševoga, kojega vumorili jeste med cirkvom, i oltarom.	da padne na vas sva nedužna krv što je proljevana na zemlji od krvi Abela , pravednika, do krvi Zaharije, sina Barahijina, koga ubiste između Hrama i žrtvenika.

2.1.2. Neujednačena transliteracija slova alfa (A, α)

Neujednačenost uočavamo i glede transkribiranja grčkog slova alfa (A, α). Tako naprimjer u hrvatskim prijevodima Mk 2,26 susrećemo različite oblike istoga imena Ἀβιαθάρ, koje Katančić izvodi iz grčkoga:⁷ *Abiatar*, kao i Rupčić i Gusić, ali uz dodatak slova »j«: *Abijatar*, dok Duda i Fućak i Šarić ostaju vjerni hebrejskom obliku: *Ebjatar* (עֲבִיתָר). Smatramo da je ovdje bolje slijediti izvorni

⁴ U Vulgati Clementini također nalazimo oblik *Abel*: »ut véniat super vos omnis sanguis iustus qui effusus est super terram a sáanguine **Abel** iusti usque ad sáanguinem Zachariae filii Barachiae, quem occidístis inter templum et altáre« (Mt 23,35).

⁵ U hrvatskim novozavjetnim prijevodima je Mt 23,36.

⁶ *Greek New Testament*.

⁷ Jednako kao i u Vulgati Clementini: »quómodo introívit in domum Dei sub **Abiathar** príncipe sacerdotum et panes propositionis manducávit, quos non licébat manducáre nisi sacerdotibus, et dedit eis qui cum eo erant?« (Mk 2,26).

hebrejski oblik kao i glede imena Ἰάρετ u Isusovu rodoslovlju (Lk 3,37), koje Rupčić, Duda i Fućak i Šarić izvode iz hebrejskog oblika *Jered* (יָרֵד), dok su Katančić i Gusić bliži latinskom obliku: *Jared*.⁸

Tablica 2. Mk 2,26 i Lk 3,37

GNT	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusić	Rupčić
πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ ἡ ἐπὶ Ἀβιαθᾶρ ἀρχιερέως καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὗς οὐκ ἔξεστιν φαγεῖν εἰ μὴ τῶν ἱερέων, καὶ ἔδωκεν καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσιν;	Kako je u vrijeme velikog svećenika Ebjatara ušao u Božju kuću i jeo postavljene kruhove koje smiju jesti samo svećenici i kako ih je dao i svojim pratiocima?	Kako ulize u kuću Božju pod Abiatarom poglavicom Sveštenikah, i kruhe predstavljaja blagova, koje ne biše slobodno blagovat', nego Sveštenicim', i dade onima, koji s njim biau?	Kako za velikog svećenika Ebjatara uđe u dom Božji i pojede prinesene kruhove kojih ne smije jesti nitko osim svećenika; a on dade i svojim pratiocima?	Kak došiel je vu hižu Božju vu vremenu Abijatara poglavnika popovskoga, ter kruh sveti jel je, kojega ni slobodno bilo jesti, kak popom, ter dal je onem, koji ž njim bili jesu?	kako uđe u kuću Božju u vrijeme Velikog svećenika Abijatara i kako jede prinesene kruhove, koje je dopušteno pojesti samo svećenicima, i kako ih dade i svojim pratiteljima?
τοῦ Μαθουσαλά τοῦ Ἐνὼχ τοῦ Ἰάρετ τοῦ Μαλελεήλ τοῦ Καϊνάμ	ovaj Metušalahov, ovaj Henokov, ovaj Jeredov , ovaj Mahalalelov, ovaj Kenanov,	Koi bih Matusale, koi bih Henoka, koi bih Jareda , koi bih Malaleela, koi bih Kainana,	Metušalahov, Henokov, Jeredov , Mahalalelov, Kenanov,	Koj bil je Matušalemov, koj bil je Henokov, koj bil je Jaredov , koj bil je Malaleclov, koj bil je Kajmanov,	Metušelahov, Henokov, Jeredov , Mahalalelov, Kenanov, 38 Enošev, Šetov, Adamov, Božji.

2.1.3. Neujednačena transliteracija slova hi (X, χ)

Slovo »χ« u većini imena transliterirano je kao »h«, no u pojedinim slučajevima uočavaju se odstupanja, pa je u nekim imenima transkribirano kao »k«. Neujednačenost uočavamo ne samo u usporedbi različitih prijevoda nego i u istom prijevodu. Tako ga naprimjer Duda i Fućak redovito prevode kao »h«, primjerice u Dj 19,29: Ἀρίσταρχος – *Aristarh*, u Mt 23,35: Βαραχίας – *Barahija*, u Mt 1,9: Ἀχάζ – *Ahaz*, u Lk 3,37: Ἐνὼχ – *Henoh*, dok u Mt 1,14 ime Ἀχίμ ne prevode kao što bismo očekivali *Ahim*, nego *Akim*. Zanimljivo je da samo Rupčić prevodi *Ahim*, što je više u skladu s izvornim hebrejskim oblikom (usp. 2 Sam 15,27: יָחִים), a svi drugi prijevodi donose *Akim*, vjerojatno izvođeci ga iz latinskog oblika: *Achim*. Bilo bi uputno u ovom slučaju primijeniti pristup utemeljen na pismu izvornog jezika te prevesti *Ahim*. Tim više što se u hebrejskom i u grčkom obliku imena nalazi slovo »h«: hebrejsko slovo het (ה) i grčko slovo hi (χ).

⁸ Vulgata Clementina: »qui fuit Mathúsale, qui fuit Maláleel, qui fuit **Iared**, qui fuit Cáinan« (Lk 3,37).

Zanimljiva je i usporedba prijevoda osobnog imena Ἰσσαχάρ, koje dolazi u čak četiri oblika: *Isakar* (Rupčić), *Jisakar* (Duda i Fućak i Šarić), *Issakar* (Katančić) i *Sakar* (Gusić). Najbliži grčkom izvornom obliku je Katančić: Ἰσσαχάρ – *Issakar*,⁹ a hebrejskom Duda i Fućak i Šarić: יִסָּכָר – *Jisakar*, čiji prijevod smatramo najprihvatljivijim. U ovom slučaju svi autori grčko slovo »hi« (χ) transkribiraju slovom »k«, koje nalazimo u hebrejskom obliku imena (יִסָּכָר).

Tablica 3. Mt 1,14 i Otk 7,7

GNT	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusić	Rupčić
Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησεν τὸν Σαδὼκ, Σαδὼκ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀχίμ, Ἀχίμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἐλιοῦδ,	Azor Sadoka, Sadok Akim , Akim Elijuda,	Azor pak rodih Sadoka. Sadok pak rodih Akima . Akim pak rodih Eliuda.	Azoru se rodi Sadok. Sadoku se rodi Akim . Akimu se rodi Elijud.	Azor pak rodil je Sadoka; Sadok pak rodil je Akima ; Akim pak rodil je Eliuda;	Azor rodi Sadoka, Sadok rodi Ahima , Ahim rodi Elijuda,
ἐκ φυλῆς Συμεὼν δώδεκα χιλιάδες, ἐκ φυλῆς Λευὶ δώδεκα χιλιάδες, ἐκ φυλῆς Ἰσσαχάρ δώδεκα χιλιάδες,	od Šimunova plemena dvanaest tisuća, od Levijeva plemena dvanaest tisuća; od Jisakarova plemena dvanaest tisuća;	Od kolina Simeona dvanaest hiljadah zlamenovani: od kolina Levia dvanaest hiljadah zlamenovani: od kolina Issakara dvanaest hiljadah zlamenovani:	iz plemena Šimunova dvanaest tisuća, iz plemena Levijeva dvanaest tisuća, iz plemena Jisakarova dvanaest tisuća,	Iz pokolenja Simeon dvanajst jezer zapečaćenih; iz pokolenja Levi dvanajst jezer zapečaćenih; iz pokolenja Sakar dvanajst jezer zapečaćenih.	iz plemena Šimunova dvanaest tisuća; iz plemena Levijeva dvanaest tisuća; iz plemena Isakarova dvanaest tisuća;

2.1.4. Ispravci imena

U hrvatskim prijevodima osobnih imena Novog zavjeta uočavaju se ispravci pojedinih grčkih oblika imena. Vrlo jasan primjer nalazimo u Evanđelju po Mateju. Naime, u Isusovu rodoslovlju u grčkom tekstu nalazimo ime Ἀσάφ (Mt 1,7) i Ἀμώς (Mt 1,10). Pojedini manuskripti (K L W Γ Δ 33. 565. 579. 892. 1241. 1424 f ff¹ vg sy) u Mt 1,7 imaju Ἀσά, a u Mt 1,10 Ἀμών (K L W f³ 565. 579. 700. 892. 1241. 1424. l 2211 lat sy mae). Riječ o ispravku na temelju masoretskog teksta (TM). Ne možemo sa sigurnošću ustvrditi kojim su se grčkim tekstom autori hrvatskih novozavjetnih prijevoda koristili i jesu li navedene ispravke unosili na temelju masoretskog teksta. No Rupčić, Duda i Fućak, Šarić i Katančić Ἀσάφ u Mt 1,7 ispravljaju i prevode imenom *Asa* na temelju hebrejskog oblika אָזָא dok Gusić prevodi: *Azu*, a Ἀμώς u Mt 1,10 svi ispravljaju i prevode imenom *Amon*.

⁹ Vulgata Clementina: »ex tribu Simeon duodecim milia signati, / ex tribu Levi duodecim milia signati, / ex tribu **Issachar** duodecim milia signati, /« (Otk 7,7).

Tablica 4. Mt 1,7 i Mt 1,10

GNT	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusić	Rupčić
Σολομών δὲ ἐγέννησεν τὸν Ῥοβοάμ, Ῥοβοάμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀβιά, Ἀβιά δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀσάφ,	Salomon je imao Roboama, Roboam Abiju, Abija Asu ,	Salomon pak rodih Roboama. Roboam pak rodih Abiu. Abia pak rodih Asu .	Salomonu se rodi Roboam. Roboamu se rodi Abija. Abiji se rodi Asa .	Salomon pak rodil je Roboama; Roboam pak rodil je Abijaša; Abijaš pak rodil je Azu ;	Salomon rodi Roboama, Roboam rodi Abiju, Abija rodi Asu ,
Ἐzekίας δὲ ἐγέννησεν τὸν Μανασσῆ, Μανασσῆ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἀμώς, Ἀμώς δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσῖαν,	Ezekija Manaša, Manaše Amona , Amon Jošiju.	Ezekia pak rodih Manasses. Manasses pak rodih Amona . Amon pak rodih Josiu.	Ezekiji se rodi Manaše. Manaše se rodi Amon . Amonu se rodi Jošija.	Ezekijaš pak rodil je Manaserha; Manaserh pak rodil je Amona ; Amon pak rodil je Jozijaša;	Ezekija rodi Manaše, Manaše rodi Amona , Amon rodi Jošiju,

2.2. Poteškoća istovjetnog prijevoda različitih oblika imena koje nosi više osoba

U prijevodu imena osoba u Novom zavjetu susrećemo se i s pitanjem prijevoda različitih, ali vrlo sličnih oblika imena na grčkom jeziku koji bivaju prevedeni na identičan način. Nicholas A. Bailey se pita je li u prijevodu potrebno rabiti različite jezične oblike koji bi čitatelju pomogli u razlikovanju pojedinaca jedni od drugih (Bailey 2007, 7-8). Isto pitanje postavljamo si i u prijevodu na hrvatski jezik u kojem, primjerice u prijevodu Rupčić, Duda i Fućak, Šarić i Gusić žensko ime Ἀννα, koje se u Lk 2,36 odnosi na proročicu Anu i muško ime Ἀννας, koje se u Iv 18,24, Lk 3,2 i Dj 4,6 odnosi na židovskog velikog svećenika, prevode identičnim imenom: *Ana*. I u Katančićevu prijevodu susrećemo identičan oblik: *Anna*. Samo Gusić donosi dva različita oblika: *Ana* i *Anaš*.

Identično pitanje vezano je i za različite oblike imena Ἰακώβ – sin Izakov (Dj 3,13; Dj 7,8.12.14.15.32.46; Mt 1,2; Mt 8,11; Mt 22,32; Lk 1,33; Lk 3,34; Lk 13,28; Lk 20,37; Iv 4,5.6.12; Heb 11,9.20.21; Rim 9,13; Rim 11,26; Mk 12,26) i otac Josipov (Mt 1,15.16) te Ἰάκωβος – brat Ivana sina Zebedejeva (Mk 1,19.29; Mk 3,17; Mk 5,37; Mk 9,2; Mk 10,35.41; Mk 13,3; Mk 14,33; Lk 5,10; Lk 6,14; Lk 8,51; Lk 9,28.54; Mt 4,21; Mt 10,2; Mt 17,1; Dj 1,13; Dj 12,2; Gal 2,12), brat Isusov (Dj 12,17; Dj 15,13; Dj 21,18; Gal 1,19; Gal 2,9; Mt 13,55; Mk 6,3; 1 Kor 15,7; Jud 1,1), sin Alfejev (Jakov Mlađi) (Mt 10,3; Mt 27,56; Mk 3,18; Mk 15,40; Mk 16,1; Lk 6,15; Lk 24,10; Dj 1,13), otac Judin (Lk 6,16; Dj 1,13), autor poslanice (Jak 1,1). Svi navedeni hrvatski prijevodi Novog zavjeta donose identičan oblik: *Jakov*.

Također susrećemo i dva oblika imena Ἰωσῆς – brat Isusov (Mk 6,3) i brat Jakova Mlađeg (Mk 15,40.47) te Ἰωσήφ – sin patrijarha Jakova (Dj 7,9.13.14.18), sin Jonamov (Lk 3,30), sin Matatijin (Lk 3,24), muž Marije, Isuso-

ve majke (Mt 1,16.18.19.20.24; Mt 2,13.19; Lk 1,27; Lk 2,4.16; Lk 3,23; Lk 4,22; Iv 1,45; Iv 6,42), Josip iz Arimateje (Mk 15,43.45; Mt 27,57.59; Lk 23,50; Iv 19,38), brat Isusov (Mt 13,55), Josip zvani Barsaba (Dj 1,23), Josip prozvan Barnaba (Dj 4,36) te Josip, sin Marije (Mt 27,56).

Budući da pravopisne razlike navedenih imena mogu jednostavno odražavati različite dijalekte ili izgovore iz različita razdoblja jezika izvornih autora te da je iz surječja ili dodatnog opisa vidljivo o kojoj je osobi riječ, smatramo da nije potrebno uvoditi razlikovne oblike istoga imena kao što predlaže Nicholas A. Bailey i kao što su to učinili autori hrvatskih prijevoda.

2.3. Različiti grčki oblici imena iste osobe

Isto pitanje postavlja se u prijevodu različitih oblika za isto ime. Naime, u Novom zavjetu susrećemo i različite oblike imena koje nosi jedna osoba. Tako na primjer u Isusovu rodoslovlju prema Mt 1,5 nalazimo oblik Βόες, a u Isusovu rodoslovlju prema Lk 3,32 oblik Βόος. Oba oblika Duda i Fućak i Šarić jednako prevode: *Boaz*, slijedeći Matejev oblik izveden iz hebrejskog בֹּאֵז Katančić i Gusić slijede Lukin oblik te ga prevode: *Booz*.¹⁰ Samo Rupčić donosi dva različita oblika. Tako Βόες u Mt 1,5 prevodi: *Booz*, a Βόος u Lk 3,32: *Boaz*. Budući da je riječ o istoj osobi te da različiti pravopisni oblici imena i ovdje mogu zrcaliti različita narječja ili različito vrijeme nastanka teksta, smatramo da je i ovdje uputno izvoditi ime iz njegova izvornog hebrejskog oblika: בֹּשֶׁז.

Tablica 5. Mt 1,5 i Lk 3,32

GNT	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusić	Rupčić
Σαλμών δὲ ἐγέννησεν τὸν Βόες ἐκ τῆς Παχάβ, ὁ Βόες δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωβὴδ ἐκ τῆς Ρούθ, Ἰωβὴδ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰεσσαί,	Salmo Boaza s Rahabom. Boaz je imao Obedas Rutom, Obed Jišaja,	Salmon pak rodih Booza od Rahabe. Booz pak rodih Obedas od Rute. Obed pak rodih Jesse. Jesse pak rodih Davida Kralja.	Salmi Rahaba rodi Boaza . Boazu Ruta rodi Obedas. Obedu se rodi Jišaj.	Salmon pak rodil je Booza iz Rahele; Booz pak rodil je Obedas iz Rute; Obed pak rodil je Jeseu; Jese pak rodil je Davida kralja;	Salmon s Rahabom rodi Booza , Booz s Rutom rodi Obedas, Obed rodi Jišaja,
τοῦ Ἰεσσαὶ τοῦ Ἰωβὴδ τοῦ Βόος τοῦ ἸΣαλά τοῦ Ναασσών	ovaj Jišajev, ovaj Obedov, ovaj Boazov , ovaj Salin, ovaj Nahšonov,	Koi bih Jesse, koi bih Obedas, koi bih Booza , koi bih Salmona, koi bih Naassona,	Jišajev, Obedov, Boazov , Salin, Nahšonov,	Koj bil je Jeseov, koj bil je Obedov, koj bil je Boozov , koj bil je Salmonov, koj bil je Naasonov,	Jišajev, Obedov, Boazov , Salmonov, Nahšonov,

¹⁰ Jednako tako i Vulgata Clementina.

Zanimljivo je uočiti i dvostruki oblik imena Isusove majke: Μαριάμ i Μαρία. Tako evanđelist Luka redovito upotrebljava oblik Μαριάμ izveden iz hebrejskog מִרְיָם (1,27.30.34.38.39.46.56; 2,5.16.19.34.), a samo u Lk 1,41 nalazimo oblik Μαρία, koji je izveden iz latinskog *Maria*. Suprotno od Luke, evanđelist Matej obično rabi oblik Μαρία (1,16.18.20; 2,11), a samo u Mt 13,55 donosi oblik Μαριάμ. Budući da je u hrvatskom jeziku uvriježen prijevod *Marija/Maria*, dobro je zadržati ga, tj. ne uvoditi prijevod *Mirjam*, koji bi bio bliži hebrejskom izvornom obliku.

Tablica 6. Lk 1,27 i Lk 1,41

GNT	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusić	Rupčić
πρὸς παρθένον ἐμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ ἐξ οἴκου [†] Δαβὶδ καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριάμ .	k djevici zaru- čenoj s mužem komu je bilo ime Josip, iz Davidove kuće. Ime je djevici bilo Marija .	K' divici zaru- čenoj mužu, komu ime biše Josip, od kuće Davida, a ime divice Maria .	k djevici zaru- čenoj s mužem koji se zvao Josip iz doma Davidova; a djevice se zvala Marija .	K devici zaručeni mužu, kojemu ime bilo je Jožef, iz pokoljenja Davidovoga, i ime device Marija .	k djevici koja je postala ženom jednom čovjeku iz doma Davi- dova. Njemu je bilo ime Josip. A djevici bijaše ime Marija .
καὶ ἐγένετο ὥς ἤκουσεν [†] τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαριάς ἢ Ἑλισάβετ [†] , ἐσκίρτησεν [†] τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς, καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου ἢ Ἑλισάβετ,	Čim je Elizabe- ta čula Marijin pozdrav, zaigra dijete u njezinoj utrobi i Eliza- beta se napuni Duhom Svetim.	A učinih- se, kada ču pozdravljenje Marie Elisabet, uzigra čedo u utrobi njevoj- i i napunihse Duhom svetim Elisabet:	Čim Elizabeta začu Marijin pozdrav, zaigra joj čedo u utro- bi. I napuni se Elizabeta Duha Svetoga.	I učinjeno je, poklamlkam bi Elizabeta čula bila pozdravlje- nje Marijino , poskakivalo je dete vu vutrobi njejni; Elizabet pak nadehnjena je od Duha Svetoga;	Čim Elizabeta ču Marijin pozdrav, zaigra dijete u njezinoj utrobi, i Eliza- beta se napuni Duhom Svetim.

2.4. Izvorni oblik imena ili prijevod?

Sljedeće pitanje koje se nameće pitanje je prijevoda imena. Trebaju li se zadržati prijevodi imena već poznati zajednici ili bi i u nekim rijetkim slučajevima trebalo izvesti ime iz njegovog izvornoga grčkog ili hebrejskog oblika (Bailey 2007, 4)? Jedan od zornih primjera je ime Δορκάς u Dj 9,36a. Svi hrvatski prijevodi koje u ovom radu uspoređujemo prevode ga, osim Gusića koji ga izvodi iz grčkog oblika: *Dorkaz*. *Dorcas* je i oblik koji nalazimo u Vulgati Clementini: »In Ioppe autem fuit quaedam discipula nómine Tabitha, quae interpretáta dicitur Dorcas.« U prijevodima imena zanimljivo je uočiti da Rupčić i Duda i Fućak Δορκάς prevode: *Košuta*, a Šarić i Katančić: *Srna*. Budući da ovdje prijevod imena nije ključan za razumijevanje teksta kao što je to naprimjer u slučaju imena djece proroka Hošee (usp. Hoš 1,9), može se izvesti iz njegova izvornog grčkog oblika: *Dorka*.

Tablica 7. Dj 9,36a

GNT	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusič	Rupčić
Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς.	U Jopi je bila jedna učenica po imenu Tabita, što znači Srna .	U Joppi pak bih nika učenica, imenom Tabita, kojase tomačena zove Serna .	U Jopi pak bijaše učenica imenom Tabita, što prevedeno znači Košuta .	Vu Jopi pak bila je nekoja vučenica imenom Tabita, kaj rastolnačeno veli se Dorkaz .	U Jopi bijaše neka učenica imenom Tabita, što znači 'Košuta' .

2.5. *Poteškoća određivanja imena u nominativu*

Za pojedina imena u Novom zavjetu nije razvidno kako bi ona na hrvatskom jeziku glasila u nominativu jednine. Naprimjer je li Κάροπος, ime koje se u Novom zavjetu pojavljuje samo jedanput (2 Tim 4,13) i to u dativu jednine Κάροπω i koje Rupčić, Duda i Fućak, Šarić i Katančić prevode *Karpa*, a Gusič: *Karpušu*, u nominativu *Karp* ili *Karpo*? Još jedan primjer nalazimo u Dj 6,5, gdje je ime Παρμενᾶς, koje također u Novom zavjetu susrećemo samo jednom, nalazi u akuzativu Παρμενᾶν. Ostaje otvoreno pitanje glasi li ono u nominativu jednine *Parmen* ili *Parmena*?

Tablica 8. 2 Tim 4,13 i Dj 6,5

GNT	Šarić	Katančić	Duda i Fućak	Gusič	Rupčić
τὸν φαίλονην ὃν ἠγάπητον ἐν Τροάδι παρὰ Κάρπω ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία μάλιστα τὰς μεμβράνας.	Kad dođeš, donesi mi kabanicu koju sam ostavio u Troadi kod Karpa , i knjige, a osobito pergamente!	Japundže, koje ostavi u Troadi kod Karpa , došav' ponesi sa sobom, i knjige, osobito pak mezgre.	Kabanicu koju ostavih u Troadi kod Karpa , kada dođeš, donesi. I knjige, osobito pergamene.	Plašć, kojega ostavil jesem vu Troadi pri Karpušu dojuđući donesi s tobom, i knjige, navlastito pak mezdre.	Kada dođeš, donesi mi kabanicu koju sam ostavio u Troadi kod Karpa , također i knjige, osobito pergamene!
καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρης πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον καὶ Πρόχορον καὶ Νικάνορα καὶ Τίμωνα καὶ Παρμενᾶν καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχείας,	I svidje se taj prijedlog cijeloj skupštini. I izabraše Stjepana, čovjeka puna vjere i Duha Svetoga, i Filipa i Prohora, i Nikanora i Timona, i Parmenu i Nikolu, prozelita iz Antiohije.	I ugodihse besida pri svemu množtvu. I odabraše Stjepana, muža puna vire, i Duha svetog', i Filipa, i Prokora, i Nikanora, i Timona, i Parmena , i Nikolu prišlaca Antiokenskog'.	Prijedlog se svidje svemu mnoštvu pa izabraše Stjepana, muža puna vjere i Duha Svetoga, zatim Filipa, Prohora, Nikanora, Timona, Parmenu te antiohijskog pridošlicu Nikolu.	Ter dopalo se je govorenje vsi vnožini; i odebrali jesu Štefana, človeka punoga vere, i Duha Svetoga, i Filipa, i Prokora, i Nikanora, i Timona, i Parmenaša , i Nikolu prihodnika Antiokenskoga.	Prijedlog se svidje svemu zboru, te izabraše sebi Stjepana, čovjeka puna vjere i Duha Svetoga, zatim Filipa, Prokora, Nikanora, Timona, Parmena i bivšeg obraćenika na židovsku vjeru Nikolu Antiohijca.

Zaključak

Pitanja proizašla iz analize različitih hrvatskih novozavjetnih prijevoda prikazana u ovom radu pružaju mali uvid u daleko veću i složeniju problematiku prijevoda imena osoba u Svetom pismu. U tom svjetlu vjerujemo da će kao takva potaknuti buduće prevoditelje na zajedničko iznalaženje najprikladnijih rješenja i na metodološku ujednačenost u prevođenju imena osoba kako u Novom zavjetu tako i u Starom zavjetu, koji nije bio predmet našeg istraživanja, a u kojem mnoga novozavjetna imena imaju svoje podrijetlo. Iako je ponekad teško iznaći prijevod koji će biti što vjerniji izvornom hebrejskom i grčkom jeziku i koji će biti što više u duhu suvremenog standardnoga hrvatskog jezika, vjerujemo da je uz znanje i umijeće prevoditelja to ipak moguće te da će kao takav dati svoj velik doprinos približavanju i razumijevanju biblijskog teksta današnjim čitateljima, kojima su većina biblijskih imena daleka i strana.

Popis literature

- Bailey, Nicholas A. 2007. Proper Names in the Bible: Translation and transliteration issues (prosinac 2007.). U: https://www.researchgate.net/publication/324574446_Proper_Names_in_the_Bible_translation_and_transliteration_issues_Word_Deed_2007 (pristupljeno 11. II. 2025.).
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*. ⁴1990. Uredio: Rudolf Kittel. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Biblija*. 1998. Nuovo Testamento. Greco-latino-italiano. Testo greco: Nestle-Aland; Traduzione interlineare: Alberto Bigarelli; Testo latino: Vulgata Clementina; Testo italiano: Nuovissima versione delle Bibbia. Urednik: Piergiorgio Beretta. Cinisello Balsamo (Milano): San Paolo.
- Biblija*. 2007. Prijevod: Sveto Pismo Staroga i Novoga zavjeta: Ivan Ev. Šarić. Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo.
- Biblija*. 2011. Prijevod: Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta: Matija Petar Katančić. Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo.
- Biblija*. 2015. Prijevod: Novi zavjet: Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Biblija*. 2018. Prijevod: Sveto pismo Novoga zakona: Ivan Rupert Gusič. Urednici: Alojz Jembrih i Zvonimir Kurečić. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.
- Biblija*. 2023. Prijevod: Novi zavjet: Ljudevit Rupčić. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Biblijski institut Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2025. Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta (HRZZ). U: <https://library.foi.hr/web/bib/index.php?type=main&item=870#0> (pristupljeno 1. II. 2025.).
- Clark, David J. 1995. The transcription of proper names. U: *The Bible Translator* 46/3: 343-348.

- Ginsac, Ana-Maria. 2011. Considerazioni generali sull'approccio latineggiante nella traduzione dei nomi propri biblici romeni. U: *Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics* 2: 17-29.
- Greek New Testament*. U: <https://library.foi.hr/biblija/index.php?type=biblija> (pristupljeno 26. II. 2025.).
- Loewen, Jacob A. 1984. The names of God in the New Testament. U: *The Bible Translator* 35/2: 208-211.
- Mundhenk, Norm. 2010. Jesus is Lord: The Tetragrammaton in Bible translation. U: *The Bible Translator* 61/2: 55-63.
- Novum Testamentum Graece*. ²⁸2012. Uredili: Eberhard Nestle i Kurt Aland. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Pesch, Rudolf. 2004. Πέτρος Petros Pietro. U: Balz Horst i Schneider Gerhard (ur.), *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento*, 916-926. Brescia: Paideia.
- Popović, Anto. 2016. *Grčko hrvatski rječnik Novoga zavjeta sa statistikom grčkih riječi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Puig Tarrech, Armand. 2010. Gesù Cristo. U: Romano Penna, Giacomo Perego i Gianfranco Ravasi (ur.), *Temi teologici della Bibbia*, 541-554. Cinisello Balsamo (Milano): San Paolo.
- Schneider, Gerhard. 2004. Ἰησοῦς Iēsous Gesù. U: Horst Robert Balz i Gerhard Schneider (ur.), *Dizionario Esegético del Nuovo Testamento*, 1717-1729. Brescia: Paideia.